

de maasgouw

TIJDSCHRIFT VOOR LIMBURGSE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Uitgegeven door Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap

*

*Adres van de Administratie:
Provinciaal Museum, Bonnefanten,
Ezelmarkt, Maastricht*

DEEL LXXI
76e JAARGANG • 1957
AFLEVERING 6

*

*Adres van de Secretaris der Redactie:
Rijksarchief in Limburg,
St. Pieterstraat 7, Maastricht*

*

*

Minder bekende facetten in de Bestuursgeschiedenis van Stad en Land van Weert.

(Het verband tussen de Landen van Weert en Horn)

A. GEDURENDE HET „LANDSHEERLIJKE TIJDPERK” (TOT 1568)

*Wertha eigendom van het Kapittel
van St. Servaas te Maastricht.*

Als onze oude stad Weert over vijf jaar haar negenhonderdjarig bestaan zou willen herdenken, dan zal dit zijn naar aanleiding van het feit, dat op 12 September („de 11 Kal. Octobris”) 1062 Keizer Hendrik IV in een diploma¹⁾, gegeven te Kessel (Silva Ketela) oorkondt en bekend maakt, dat de markgraaf Otto van Thuringen en diens vrouw Adela, hun „praedium” of landgoederen gelegen in de „villae” of hofsteden van Wertha en Thilesna (Weert en Dilsen) in eigendom overgedragen hebben aan de kerk van Sint Servaas te Maastricht.

Uit de tekst van de oorkonde blijkt, dat de overgedragen goederen bestonden uit grondgebied met kerken, huizen en mensen. Over het algemeen wordt aangenomen, dat het bezit gekomen is van de kant van Adela, die een afstammeling was van Ricfried, de frankische stamvader van enkele gouwgraven, en een dochter van de graaf van Leuven, die een rijk erfgoed bezat in de contreien van de Karolingische Maasgouw²⁾.

De hier bedoelde oorkonde voorkomende in

de archieven van het Kapittel van St. Servaas te Maastricht is tevens het oudste ons bekende en schriftelijk getuigenis over het bestaan van Wertha, Wert, Weert, Wirt — of een andere variatie in de naam — waarmede men onze stad in de loop der eeuwen heeft aangeduid.

De naam Weert is, zoals algemeen wordt aangenomen, afkomstig van „Waard” of „Weerd” de gebruikelijke localisatie van een gebied dat, te midden van moeras en veen, gewoonlijk boven de normale waterstand gelegen was.

Het gebied van Weert was onderscheiden in een hoger en een lager gelegen gedeelte en zodoende sprak men van „Overweert:” en „Nederweert”, van „Weert van den Oversten Eynde” en „Weert van den Nedersten Eynde” van „Hoogweert” en „Benedenweert”.

Wat minder bekend mag worden geacht, is, dat men het van Brabantse zijde uit blijkbaar noodzakelijk achtte om de inwoners van Weert nader aan te duiden met: „de ingesetenen van Weert in geen syde Cattenriet geseten”³⁾; wij kunnen voorlopig niet anders aannemen, als dat men met „in geen syde Cattenriet” heeft willen aangeven: aan de overzijde van de Peel⁴⁾.

Het Land van Weert, althans de villa Werta met haar onderhorigheden, was, zoals wij hebben gezien, eigendom van het Kapittel van St. Servaas dat er zijn „heerlijke” rechten had en er o.a. de tienden hief tot onderhoud van kerk en geestelijkheid, doch dat, zoals gebruikelijk was, de bescherming van zijn burgerlijke rechten en tijdelijke eigendommen overliet aan een voogd die er namens het kapittel de rechtspraak uitoefende en de onder zijn bescherming staande kerkelijke bezittingen te verdedigen had.

De erfelijke voogden, die namens het Kapittel van St. Servaas reeds in de twaalfde eeuw het Land van Weert bestuurden, waren de toen reeds vrij machtige heren — later graven — van Horn.

Wie waren deze heren, baronnen, later graven, van Horn?

Het is een veel omstreden vraag of oorspronkelijk en Loon en Horn beide, gebieden waren die onafhankelijk van elkander voortgekomen zijn uit de Karolingische domeinen. Vermoedelijk zijn Horn en Loon op een bepaald moment verenigd en is de Graaf van Loon tevens heer van Horn geworden.

Arnold van Loon splitst in ieder geval weer een gedeelte van het gebied, nl. het Land van Horn, af voor een zijner zonen genaamd Dirk, waardoor de „Baronie van Maasland” ontstaat ook wel de „Baronie van Eyk” genoemd of de „Maas- lenderen”.

De genoemde Dirk wordt door dezelfde Keizer Hendrik IV, die de oorkonde van 1062 uitvaardigt, tot opper-jagermeester verheven, aan welk feit de heren van Horn hun wapen met de drie jachthorens zouden ontleenen.

De baronie van Maasland omvat omstreeks de dertiende eeuw de dorpen Horn, Buggenum, Halen, Heythuysen, Beegden, Neer, Nunhem, Roggel, Geystingen en Ophoven.

Er bestaat twijfel over of al deze dorpen ook oorspronkelijk tot het gebied van de Horn's die leenplichtig waren aan Loon, hebben behoord, want niet allen appeleren op het Loonse schepenhof in Vliermaal ⁵⁾. Heeft hier tussen de elfde en dertiende eeuw al usurpatie plaats gehad?

Het zijn deze heren van het aangrenzende land van Horn, die in hun drang tot expansie van hun gebied en tot centralisatie van hun macht meer aandacht hebben besteed aan de rechten dan aan de plichten aan hun voogdij-schappen verbonden.

Nadat reeds op 15 Mei 1219 Wessem met onderhorigheden — dat aan de abdij van St. Pantaleon te Keulen behoorde — via een dergelijk voogdijschap aan Willem I van Horn in erfpacht moest worden afgestaan, waarna zijn afstammelingen er zich totaal meester van maakten ⁶⁾, volgde nu het Land van Weert, dat totaal in de machtsgreep geraakte van de voogd, die zich langzamerhand als heer der heerlijkheid Weert ging beschouwen en zich zelf in officiële akten van ca. 1240 al „Heer van Weert” noemde ⁷⁾.

Tegen deze en dergelijke aanmatigingen kwam het Kapittel van St. Servaas in verzet, doch al verloor Willem III van Horn aanvankelijk het hierover gevoerde proces, zijn zoon Gerard I wist het zo ver te brengen, dat op 14 November, 15 en 19 December 1306 een vergelijk tot stand kwam tussen hem en de Deken van het kapittel, waarbij de heren van Horn in feite mede patronaatsheren werden van het Land van Weert en er sindsdien ook „de jure” heerlijke rechten konden uitoefenen ⁸⁾.

Weert onder de Graven van Horn.

Door het bedoelde contract tussen het kapittel en de heer van Horne, zo vernemen wij uit de „Apotheca Sancti Servatii” ⁹⁾, verloor het kapittel zijn voornaamste rechten; het hield praktisch niets anders over dan een niet onbelangrijke grondgerechtigheid, een gedeeld tiendrecht en het recht om beurtelings met de nieuwe heer de nieuw te benoemen pastoor voor te dragen.

Wessem, en waarschijnlijk kort daarna gedeeltelijk ook Weert, werd op 27 April 1329 door Gerard I van Horne opgedragen aan Willem van Gulik; Gerard op zijn beurt ontving het gebied van graaf Willem van Gulik terug in leen. Sindsdien zijn de gebieden van Wessem en Weert erfelijke heerlijkheden gebleven in het bezit van de heren van Horne, die door een persoonlijke leenband aan de graven van Gulik — en sinds 1402 toen Gulik met Gelder werd verenigd — aan de hertogen van Gelder waren verbonden ¹⁰⁾.

Wij kunnen enerzijds hier onmogelijk ingaan op het curriculum vitae van ieder der Heren van Horn in het bijzonder (er zijn lijvige boeken en hoogstaande bijdragen over geschreven); wij kunnen anderzijds ook niet na-

laten enkele markante figuren naar voren te halen om ze zodoende te plaatsen in de lijst, in het kader van hun tijd om hun doen en laten in, met, en voor Weert beter te kunnen begrijpen.

Wij hebben reeds gezien dat de Heren van Horn leenplichtig waren aan de Graven van Loon voor wat betreft de Baronie van Maasland. Voor wat Weert betreft werden ze later door persoonlijke leenbanden verbonden met de hertogen van Gulik en nog later met die van Gelder.

Vermoedelijk waren ze bovendien op een of andere wijze reeds vroeg in het gunstige vaarwater gekomen van de Hertogen van Brabant.

In het begin van de dertiende eeuw komen ze door huwelijk in bezit van de erflen in het land van Altena, ten zuiden van Gorkum gelegen. Als zodanig zijn de heren van Horn leenman van het huis Kleef (later van Holland) en het is waarschijnlijk in die qualiteit dat de genoemde Willem III van Horn in 1288 meevecht in de slag van Woeringen samen met Gulik Berg en Kleef aan de zijde van Hertog Jan van Brabant.

Machtig werden de Heren van Horn ons inziens vooral door dit meegaan met de in aanzien stijgende Brabants-Bourgondische dynastie — die vaak scherp stelling nam tegen de tanende macht van het Land van Loon, dat in 1356 werd ingelijfd bij Luik.

In de Gulden-sporen-slag bij Kortrijk in 1302 staat onze Willem III aan Brabants-Vlaamse zijde. Twee jaar later vecht hij met de Vlamingen en de Zeeuwse adel bij Zierikzee tegen de Graaf van Holland en de Fransen, waarbij hij sneuvelt op het veld van eer.

Ook Willem III was een ridder voor wie het strijden een tweede natuur was, die zijn diens-ten en zijn hart aanbood waar hij naar omstandigheden het best zijn chevaleresque deugden en bekwaamheden kon inzetten. Hij was geen slaafs dienaar van zijn principalen en leefde volgens de ridderlijke stelling: „les services et les coeurs des gentilhommes et des vaillants on ne peut jamais les avoir par servage!”

Opmerkelijk is, dat alle heren van Horn, die iets betekend hebben in deze periode, sneuvelen op het slagveld. De kleinzoon van Willem III, Gerard II genoemd, sneuvelt op 25 Sept. 1345 bij Stavoren op een tocht tegen de Friezen, die hij meemaakt als vazal van de Graaf van Holland: terwijl Willem VI op 25 Oct. 1415 in de 100 jarige oorlog tussen

Frankrijk en Engeland het leven laat in de meest beroemde ridderslag van alle tijden bij Azincourt.

Al kunnen wij de daden van de heren van Horn, Weert en Wessem, van Altena, Corteshem en later ook van de aangrenzende baronie van Cranendonck, die o.a. de dorpen Maarheeze, Budel, Soerendonck, Gestel en Eindhoven omvatte, niet onverdeeld bewonderen, wij moeten niet vergeten, dat de dappere heren van Horn kinderen waren van hun tijd, een tijd waarin de machtsverhoudingen bezig waren zich te wijzigen, de tijd waarin niet alleen wereldlijke heren maar ook kapittelheren, abten en bisschoppen — en niet altijd even eerlijk — meespeelden in de vorming der heerschappijen.

Dat in deze rauwe tijd der Middeleeuwen de ridderlijke idealen ook van de heren van Horn niet altijd even consequent werden beleefd, dat ook bij hen, wellicht uit harde noodzaak, soms de leuze moest gelden: 't zwaard dat dom is maakt recht wat krom is — en zij dus zelf rechten formeerden, — dit alles neemt niet weg, dat daarentegen door deze zelfde heren en vooral door hun nakomelingen toch ook veel goeds tot stand is gebracht in het Land van Weert.

De nieuwe heren van Weert, die hun stamslot hadden te Horn aan de Maas, brachten hun zetel van deze burcht in de „Maeslenderen” over naar Weert, omdat, zo redeneert men: „Weert meer centraal was gelegen ten opzichte van het geheel der door hen beheerste gebieden en zij betrokken er de „Aldendorgh” die, omgeven met grachten, het kernpunt zou worden van een stad, welke zich tengevolge van haar gunstige ligging aan verschillende druk-gebruikte handelswegen en vooral door haar opkomende lakenhandel begon te ontwikkelen als het natuurlijk centrum van de al meer en meer gecentraliseerde gebieden onzer landsheren.”

Het jaar waarop de heren van Horn definitief hun residentie te Horn met die te Weert verwisselden, is in de ons ten dienste staande archiefstukken niet te achterhalen; doch algemeen wordt aangenomen, dat Willem III die regeerde van 1264 tot 1304 de „Aldendorgh” heeft gebouwd. Deze Willem III, die zoals wij zagen een belangrijke rol speelde in de strijd om de macht in de Nederlanden, een dapper krijgsman was en als zodanig sneuvelde bij het stadje Zierikzee, is ons inziens te beschouwen als de grondlegger van de latere Stad Weert.

Op Zondag na St. Jan Baptist (1 Juli) van het jaar 1296 kreeg deze invloedrijke ridder door bemiddeling van zijn leenheer, Arnold van Loon, een voorrecht toegewezen, dat voor de vestiging van een stad met haar grachten van grote importantie moet worden geacht. Op genoemde datum immers ontvangt Willem III van zijn neef Gosen van Borne het vermaarde recht om zoveel water af te tappen van de Aabeek of Molenbeek „als doer eyn vaet off duetlich geheithen eyn biecaer loupem mach” ¹¹⁾.

Deze aftakking door de Weertenaren, „Bocholterbeek”, door de Bocholttenaren „Weerterbeek” genoemd, stroomde langs de grens van het Weerter Land bij Bocholt en dus op een aanzienlijke afstand van de stad Weert. Dat men de grote moeite nam een kunstmatig kanaal te graven om daardoor het water van de Aabeek naar de ver-verwijderde grachten van het kasteel (en de stad) Weert te leiden, moet uit harde noodzaak zijn geschied en wordt algemeen beschouwd als een maatregel tot verwezenlijking van plannen tot fundatie der stad, waarbij stromend water voor de grachten en drinkwater voor de inwoners van essentieel belang waren. Dat dit water daarbij tevens moest dienen tot aandrijving van de volmolens der lakenwevers en -ververs en wellicht bijzonder geschikt was voor het bereiden van het vermaarde Weerter bier, is, zoals anderen menen te moeten veronderstellen, wel aanemelijk.

Ook wij zien in Willem III de krachtige figuur die zijn macht tracht te consolideren.

Als hij in 1296 moeite doet om de waterleiding te doen graven van Bocholt naar Weert, dan is er inderdaad aanleiding om te denken aan de wording van een stad met grachten; al zal het Willem III toch vooral te doen zijn geweest om water te krijgen voor de grachten en vijvers rond de Aldenburg.

Hieruit concluderen dat de Aldenburg omstreeks 1296 is ontstaan is niet onlogisch... hieraan toevoegen dat dus óók de munt wel circa 1300 naar Weert zal zijn overgebracht en de stadsstichting dus een feit is geworden, is op zijn minst voorbarig te noemen.

Er zijn allerlei overwegingen te maken die er toe leiden om de gedachte aan de stichting van Weert als stad op dat moment als onwaarachtig te beschouwen.

Waarom, zo vragen wij ons in dit verband af, bouwden de heren van Horn de Aldenburg dan niet tegen de agglomeratie aan die zich rond de kerk had gevormd en later „de kerkhof” werd genoemd; of andersom waarom is de stad dan toen niet ontstaan als één geheel met die Aldenburg? Was het „biecaer” water voldoende om volmolens aan te drijven? Was de invloed van de gezamenlijke handelslieden en ambachtslieden al sterk genoeg om handelsprivileges van hun heer af te dwingen?

Het komt ons voor, dat hierop meer kans was, zestig, vijf en zeventig en zelfs honderd jaren later.

Weert bleef voorlopig officieel nog een dorp. Op 8 Maart 1360 immers, „des Sonnedachs als men singht Oculi” geeft Dirk van Horn, die in 1402 sterft als bisschop van Osnabrück ¹²⁾, in een oorkonde te verstaan, dat in „de dorpen van Weert van den overste eynde ende van den nedersten eynde” de rechtspraak alleen mag worden uitgeoefend door de schepenbank van Weert ¹³⁾.

De landsheren krijgen in deze tijd blijkbaar behoefte aan de sympathie en de „goodwill” van de bevolking en aan de steun van de zich al sterker organiserende gilden en ambachten. Op 1 Maart 1378 wordt het Wollenambacht officieel opgericht ¹⁴⁾ en 14 dagen later, op 15 Maart 1378, volgt een nieuw privilege, waarbij Willem VI aan „de gueden luden van onsen dorp van Weert” het recht geeft een zegel te laten maken om hun lakenproducten te waarmerken als Weerter laken en aan „de goede knapen die totten ambacht ghehoren” om keurmeesters aan te stellen „di die laken coeren ende besien soelen” ¹⁵⁾.

Wij zijn van mening dat Willem VI, die een aanzienlijke rol speelde in de strijd om de machts-verhoudingen in zijn tijd, gewoonlijk niet in Weert of Horn doch vooral op zijn kasteel te Altena vertoefde, gelegen aan de rand van het gebied van de Graaf van Holland aan wie hij leenplichtig was.

Op het einde van de 14de eeuw nl. in 1392 raakte hij rechtstreeks verwickeld in de Hoekse en Kabeljauwse twisten. Zijn leenheer, Albrecht Graaf van Holland, had tot nu toe de partij gehouden van de Hoekse edelen en ook onze Willem VI zal daarbij wel aan de Hoekse kant hebben gestaan.

Onder invloed gekomen van de schone dochter van een Kabeljauws-gezinde edelman, nl.

Aleida van Poelgeest, veranderde de Graaf van Holland van politiek inzicht en begunstigde de Kabeljauws-gezinde steden. Hij liet niet minder dan 53 Hoekse edelen verbannen, toen Aleida van Poelgeest werd vermoord.

Zijn eigen zoon bleef echter Hoeks-gezind doch moest op een bepaald moment vluchten. Hij dook onder in het kasteel te Altena, met het gevolg dat de Kabeljauwse Hollanders dit kasteel van onze Willem van Horn aanvielen en het totaal verwoestten.

Willem verloor daarbij zijn leenrechten die overgingen op een zijner zonen ¹⁶⁾.

Hij zelf zag zich door deze omstandigheden verplicht Altena te verlaten en het is begrijpelijk dat hij zich meer ging concentreren op zijn bezittingen in het Zuiden.

Geldnood zullen hem derhalve hebben genoopt tot de concessies aan het gilde van de lakenwevers te Weert.

Marktrecht.

Nog onder dezelfde Willem VI, die zoals wij zagen op 25 October 1415 sneuvelde in de bekende ridderslag bij Azincourt ¹⁷⁾, verwierven de inwoners van Weert het z.g. Marktrecht. Op 5 Mei 1414 geeft heer Willem aan de stad drie jaarmarkten n.l. op 5 Juni, op 29 Augustus en op 4 December, en een wekelijkse markt op elke Zaterdag; hij verleent daarbij de stad het recht om zelf in marktzaken recht te spreken en om accijnzen te heffen op alle te Weert gekochte en verkochte marktgoederen; hij bestemt deze accijnzen „om mede die stræten ende bruggen te halden, hoen mede te vesten, poirte ende sloete mede te maecken” ¹⁸⁾.

Wij menen met anderen te mogen aannemen, dat dit z.g. „marktrecht” van Weert ontleend kan zijn aan dat van Wessem, de stad die aanvankelijk hogere rechten bezat dan Weert; waar eertijds, zoals wij zagen, de Hornse munt geslagen werd.... en waarbij Weert, nadat het in 1360 zelf een schepenbank had gekregen en zelfs later, in appel moest gaan voor hogere jurisdictie.

Als wij dan aannemen, dat het in 1414 verkregen „marktrecht” aan de aloude stad Wessem ontleend kan zijn; (wij zien niet in waarom anders Wessem „de moederstad” van Weert genoemd zou mogen worden) ¹⁹⁾, als wij daarbij nog constateren dat de landsheren zelf in officiële stukken Weert „dorp” blijven noemen,

dan is het ons inziens ongegrond Weert dit stadsrecht eerder te willen toeschrijven dan 1414 „gezien het feit dat reeds tegen het einde van de 13de eeuw de plaats het uiterlijk van een stad kreeg en om-muurd zou zijn geworden.”

In het dossier inzake de sanering der financiën en het „redres” van de stad Weert ²⁰⁾ ontdekten wij een stuk genaamd „Reflectiën tot het maecken van een memorie te presentereen aen Syne Majesteit”, waarin door het stadsbestuur wordt betoogd, dat volgens het marktrecht van 5 Mei 1414 de accijnzen slechts ten gunste van de stad gebruikt mogen worden in de volgende bewoordingen: „Soo is het sonneclær dat de graven van Horne d’acchysen alleen tot onderhout en voordeel van de stad Weert hebben vergunt.... terwijl sulxs geschiedt is anno 1414, corts naer dat dit deel van de geheele gemeynthe van Weert, hetwelcke nu de stad Weert uytmaect, met mueren en poorten is omvangen geweest”.

Het lijkt ook ons „sonneclær”, dat het in 1414 gegeven privilegie van het marktrecht beschouwd mag worden als een — zij het dan niet-officiële — „stadsbrief”, die Weert misschien nooit meer „officieel heeft ontvangen”, omdat de stad inmiddels reeds alle privilegien had weten te verwerven, die haar tot stad gestempeld had.

Ons inziens is dus de stad van wallen voorzien korte tijd vóór 1414 en.... geografisch en strategisch heeft Weert zich dus vóór 1414 als stad ontwikkeld en afgescheiden van het platteland.

Of Weert ook juridisch volledige stadsrechten heeft gehad, zouden wij niet met stelligheid durven beweren; daarvoor zou de stad administratief en ook rechterlijk haar eigen bestuur, zonder tussenkomst van hogere instanties, hebben moeten kunnen samenstellen, en dat is voor Weert zeker nooit het geval geweest. Doch dat volledige recht had Maastricht zelfs niet. Gedeeltelijk had Weert zich echter ook in juridische zin tot stad ontwikkeld, want de raad werd gekozen uit de gezworenen van de gilden en ambachten; de burgers hadden op deze wijze invloed op het bestuur en vooral op het financieel beleid.

De theorien over de ontwikkeling der steden, over het toekennen van stadsrechten, over de essentiële kenmerken van een stad zijn menigvuldig en verscheiden; grote geleerden en kenners van dit specifieke aspect der ontwikkeling van de maatschappij spreken elkaar hierbij ge-

durig tegen en het zal moeilijk blijven om met stelligheid te bewijzen, dat Weert een stad is geweest in de volle betekenis van het woord.

Maar . . . als volledig stadsrecht met onvervalste oorkonden door menige als echte stad gequalificeerde plaats bewezen zou moeten worden, zouden volgens de laatste onderzoekingen vele steden dit begeerde praedicaat van stad verliezen.

Als Weert het praedicaat van stad verdient, dan volgt dit ons inziens wel uit het marktrecht, maar niet uit het marktrecht als zodanig; niet dus uit het recht om *markt te houden*, maar uit de bijbepalingen welke in het marktrecht van 5 Mei 1414 werden opgenomen . . . en waarbij . . . aan de stad het recht wordt verleend om cijnsen te heffen . . . en waarbij deze cijnsen worden bestemd tot ontwikkeling dezer stad . . . uitgedrukt in deze termen: (welke cijnsen de burgers behoeven) „om mede die straeten ende bruggen te halden, hoen mede te vesten, poirte ende sloete mede te maken”.

Bij het invoeren van deze cijns immers vervalt voor de burgers het betalen van schattingen in de andere vorm, n.l. naar rato van de gebruikte gronden die de bewoner van het platteland blijft betalen; de stad heeft zich *los en vrij* gemaakt van de verplichting grond-heerlijke rechten te betalen in natura, maar betaalt in geld, het ruilmiddel dat voor de handel van een stad en haar kooplieden niet alleen noodzakelijk is, maar haar onderscheidt van, en haar economisch los maakt uit haar omgeving ²¹⁾.

Hadden de Weertenaren uit de commerciële en industriële sector aldus een aanmerkelijk voorrecht gekregen, vijf jaar later, op Sinte Sebastiaensdach (20 Januari) 1419 zou Willem VII aan de beide banken van Overweert en Nederweert het „Bosrecht” verlenen, een privilege dat vooral voor de niet-poorters in de agrarische sector van betekenis was ²²⁾.

Landrecht en andere privilegiën verleend.

Nog was de krans van privilegiën niet gesloten; op 21 Maart 1446 „des Maendaighs nae dem Sondaige Oculi”, zo schrijft de clerk, geeft Jacob I aan Weert het z.g. „Landrecht” ²³⁾. Dit is, aldus Pater Pompen, de grote daad van 1446. Een daad van vorstelijke genegenheid voor zijn dierbare stad Weert. Een bekrachtiging der

goede gewoonten die het leven der poorters regelden en beschermden. Een „*Blijde Inkomste*” naar het schijnt, waarmede hij zijn stad bij de aanvang zijner regeering wilde begiftigen. ²⁴⁾

Op 4 Juni 1452 verlenen, ongetwijfeld op aandrang van graaf Jacob, de schepenen en burgemeesters van Eindhoven aan de ingezetenen van Weert vrijheid van weggeld ²⁵⁾; in 1464 bevestigt Jacob het privilege van het Wollenambacht ²⁶⁾; eveneens in 1464 richt hij het Timmerambacht op ²⁷⁾ en op 20 October 1471 het Kleermakersambacht ²⁸⁾.

Het is gedurende de regering van deze Jacob I, die omstreeks 1448 door de keizer tot graaf verheven werd, dat Weert zijn grootste bloei beleefde. Gehuwd met Joanna van Meurs, de dochter uit het invloedrijke geslacht der graven van Meurs, behoorde Jacob en dus zijn afstammelingen voortaan tot de hoogste adel. In 1455 bouwde de graaf een nieuw kasteel; de oude burcht schonk hij in 1461 aan de Minderbroeders Observanten, die er een klooster stichtten, waarin hij zelf als Franciscaner monnik op 2 Mei 1488 zou overlijden. Hij liet een welvarende stad en de geconsolideerde landen van Weert en Horn na aan zijn zoon Jacob II, terwijl zijn zoon Johan, inmiddels bisschop van Luik gekozen, zijn machtige invloed aanwenden kon tot bevestiging der welvaart van het gebied zijner voorouders.

Strijd, brandschatting geldnood en belening.

De regeringsperiode van Jacob I en diens zoon Jacob II was een tijd waarin, zoals wij zagen, veel tot stand kwam; het was echter ook een zeer woelige en van oorlogen vervulde periode, waarin de graven van Horn, heren van Weert, enerzijds vazallen van de prinsbisschop van Luik anderzijds door persoonlijke leenbanden verbonden met de hertogen van Gelre, met de graaf van Holland wegens de heerlijkheid Altena, en met de hertogen van Brabant wegens de Baronie van Cranendonk in de vele en onophoudelijke twisten om de heerschappij, vooral in het land van Luik, onwillekeurig werden betrokken.

Deze oorlogen met hun brandschattingen o.a. door Guy van Canne, met hun sauvegardes en andere verplichtingen, de uitrusting van hulptroepen e.d. brachten de landsheren vaak in grote geldnood; zo zien wij, dat in deze pe-

riode de gezamenlijke landen van Horn en van Weert telkens weer opnieuw sommen gelds opbrengen terwille van hun heer, borg blijven voor kapitalen die hij elders moet opnemen of zelf finantiële verplichtingen aangaan. Rentebrieven, borgstellingen, schadeloosbrieven e.d. volgen elkaar op vooral gedurende de regerings-periode van Jacob II en diens opvolgers van 1479–1540 ²⁹⁾).

Tegenover deze finantiële aderlatingen van de onderhorigen der landen van Weert en Wessem en de „Maeslenderen of Maeslant” wisten deze zich weer nieuwe voorrechten te verschaffen, spanden de landsheren zich in om de privilegiën en vrijheden van hun burgers te handhaven, hun tolvrijheden en andere „exemptiën” te verdedigen, het recht op water uit de Aabeek tot nut van hun grachten uit te breiden en gaven zij uiteindelijk de inwoners van Weert het recht om de accijnzen te gebruiken ten eigen voordeel en om de peelgronden te mogen „ontvreden” ³⁰⁾.

Centralisatie van Weert en Horn?

Het spel der onderlinge machtsverhoudingen tussen de landsheer en de adel enerzijds en de steden met hun invloedrijke gilden anderzijds speelt zich in zekere mate ook af in het betrekkelijk kleine gebied rondom Weert. Zien wij enerzijds dat de heer privilegiën schenkt en concessies doet, mede om wille van finantiële steun en bijstand zijner onderzaten, anderzijds legt hij hen toch weer aan banden en maakt hen dienstbaar aan zijn streven naar grotere centralisatie en eenheid in zijn gebieden en naar grotere onafhankelijkheid tegenover zijn leenheren, naar grotere invloed en veilige garanties vooral in de krachtmeting met de hem omringende potentaten.

Zo zien wij dan ook, dat Jacob I van Horn op 21 October 1452 de ingezetenen van „Mayslandt”, Weert en „Huerne” weet te verplichten om zich plechtig te verbinden geen „handvesting, verbintenis of portschap” aan te gaan met andere heren of steden die hem bij dit streven in de weg zouden kunnen staan ³¹⁾.

Dat de landsheren, ondanks hun in-deze-later-weer-gewijzigde denkbeelden, zich hebben voorgesteld de gebieden van Horn en Weert tot een hechtere eenheid samen te smeden, blijkt ons inziens duidelijk uit de tekst van verschillende oorkonden. Zo verklaren de schouten en schepenen van het „graafschap

Huerne ain der Maissen, geheiten Maislant” borgtocht te willen stellen „zoals zij dat in hun verbondenheid met het Land van Weert gewoon zijn te doen” ³²⁾; zo verklaren anderzijds die van Overweert en Nederweert „bynnen der graefschap van Hoerne”, dat zij geld opnemen ten behoeve van de stad ³³⁾.

Nog geheel in de lijn van dit streven naar centralisatie menen wij te mogen zien het feit, dat op 27 Augustus 1503 graaf Jacob III wordt ingehuldigd en beëdigd „op Leyvelroyd” (Leveroy), dat op de grensscheiding tussen het graafschap Horn en het Land van Weert gelegen is ³⁴⁾. . . Mag men er zich dan nog over verbazen, dat de Sansculotten afgaande op een oude kaart, waarbij Weert binnen het Land van Horn is geëncloveerd, reeds in 1792 Weert met het Land van Horn bij Frankrijk willen inklijven met de rest der Luikse gebieden. ³⁵⁾?

Wij hebben betoogd dat gedurende de roemrijke regering van Jacob I Weert zijn grootste bloei bereikte. De graven van Horn hadden het zenith bereikt, doch bij het passeren van dit hoogste punt is tegelijkertijd de neergang reeds aangevangen.

Reeds gedurende zijn leven heeft Jacob grote tegenslagen moeten incasseren in verband met de machtsstrijd die zich ontwikkelde tussen de Bisschop van Luik en diens opstandige onderdanen in stad en land van dit bisdom.

Jacob, hecht verbonden aan de hertogen van Brabant en trouw vazal van de Prins-bisschop Lodewijk van Bourbon, staat in deze strijd tegenover de opstandige rebellen onder leiding van de van der Marks gesteund door Frankrijks koning Lodewijk XI.

Jacob van Horn en de Graaf van Nassau zijn de aanvoerders van Brabants-Luikse zijde en trekken op tegen de rebellen, de Luikenaren vallen daarop plunderend het Land van Horn binnen, als de pogingen van Jacob om uiteindelijk te bemiddelen tussen de Bisschop en zijn onderdanen mislukken zien de rebellen in de Horns voortaan hun ergste vijanden.

Jacob trekt zich in 1466, tevens ontgoocheld door het optreden van Karel de Stoute, terug op zijn kasteel te Weert en geeft in 1472 de regering over aan zijn zoon Jacob II.

In 1482 sneuvelt de Prins-Bisschop van Luik door de hand van Willem van der Mark. Jan van Horn tweede zoon van Jacob I wordt bij die gelegenheid gevangen genomen en te Maas-tricht ingekerkerd doch weet zich vrij te kopen.

Jan van der Mark wordt als pretendent voor de bisschopszetel van Luik niet geaccepteerd; — zijn tegencandidaat Jan van Horn wordt bisschop van Luik in 1484. Met Willem van der Mark wordt vrede gesloten, doch naderhand neemt deze weer een aanmatigende en oproerige houding aan. In 1485 wordt hij daarom door de Hornse gebroeders Jacob II en Frederik van Horn, generaal in dienst van Maximiliaan van Oostenrijk, in een hinderlaag gelokt, gevankelijk naar Maastricht gevoerd en daar op 18 Juni 1485 op het Vrijthof „voor de Helm”, nu Hotel du Casque, onthoofd.

De gehele macht der familie van der Mark verhief zich om haar familie-lid, Willem, bijgenaamd het „Everzwijn der Ardennen” te wreken. Guido van Canne, een vreeselijk heerschappij plundert het land van Horn en levert in Maart 1456 slag bij Weert. In de chronieken staat opgeschreven dat de strijd: „der alder quaetste orloech was, dee noch jee geweyst hadde”.

Weert moest o.a. een brandschatting betalen van 12000 gulden — een enorme som voor die tijd — een klap die Horn en Weert nooit meer volledig is te boven gekomen ³⁶⁾.

Jacob II zat hierna blijkbaar zo diep in schulden, dat hij het graafschap had moeten verpanden aan zijn oom Vincent van Meurs, die het later overdroeg aan Willem van Wied. Het kwam zó ver dat Jacob het in 1494 terug moest eisen, ja dat hij zelf het beleg moest slaan voor zijn eigen stad Weert. Slechts met interventie van zijn broer, de bisschop van Luik, lukte het hem zijn gebieden weer vrij te krijgen ³⁷⁾. Merkwaardig is het dan ook niet, dat deze Jacob II die bij het aftreden van zijn vader omstreeks 1470 reeds 20 jaar was en op 53-jarige leeftijd overleed blijkbaar nooit is ingehuldigd.

De laatste Graven van het Geslacht Horne.

Jacob II stierf op 8 October 1503 en werd opgevolgd door zijn zoon Jacob III, die op 15 Oct. 1531 kinderloos stierf, opgevolgd door zijn broer Jan I, die bij zijn dood in 1540 evenmin eigen kinderen doch slechts een stiefzoon achterliet.

Jan I wordt opgevolgd door zijn weduwe Anna van Egmont en zijn stiefzoon Philips van Montmorency. Van 20 Januari 1541 dateert de oorkonde waarin moeder en zoon samen aan de onderzaten van Weert en Nederweert beloven alle „siegelen, brieven, privilegiën en land-rechten” door hun voorgangers verleend „vest-

licken te halden, altyt te vermeerderen ende nyet te verminderen” ³⁸⁾. Kort daarop n.l. op 12 Maart 1541 geeft Philips een ordonnantie uit voor de schutterijen van de stad Weert ³⁹⁾.

Doch de invloed van onze landsheren begint sterk te verminderen; hoe kon het ook anders. Ondanks de ongetwijfeld grote verdiensten, die Philips van Montmorency — meer bekend als „de Graaf van Hoorne” — zich naast zijn verwant en vriend, Egmont heeft verworven, in de strijd voor de vrijheid; ondanks de roem die hem daarom omstraalt en in welks glorie ook Weert deelt, dat zijn gebeente bewaren mag in de prachtige tombe voor het hoogaltaar in de St. Martinus-kerk; ondanks deze en vele andere verdiensten, die hij zich verworven had ook ten opzichte van zijn landsheerlijke gebieden — mét Anna van Egmont en haar zoon Philips gehuwd met Walburgis van Nieuenaer, een felle aanhangster van de nieuwe leer, kwam Weert in handen van landsvreemde geslachten, die nog wel landsheren bleven, doch meer dan vroeger het geval was, het bestuur van Stad en Land van Weert overlieten aan hun scholtissen, hun rentmeesters en aan de Magistraat. (Wordt vervolgd)

J. TH. H. DE WIN

¹⁾ Rijksarchief in Limburg (R.A.L.); Archief van het Kapittel van St. Servaas te Maastricht (Afd. Chartes) Nr. 1. Een copie op papier van deze oorkonde opgemaakt 24 Oct. 1726 bevindt zich bij de rechterlijke archieven van Weert: R.A.L. Archieven Overkwartier van Gelre. Vgl. A. J. A. Flament, „Chroniek van Weert etc.”; Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg, Deel XXIX, (1892), p. 145 en Verslagen omtrent 's Rijks Oude Archieven (V.O.R.O.A.) 1891, p. 321, nr. 1.

²⁾ H. van de Weerd; Het Landdekenaat Eyck, Maeseyk z.j. en C.H.J. Houben; Weert en de Horner Heren tot 1500; Publications, deel LXXXV (1949) p. 297.

³⁾ J. Th. H. de Win; Inventaris van het Oud-Archief der Gemeente Weert 1296–1795, Dienst der Inspectie van de Gemeente- en Waterschapsarchieven in de Provincie Limburg. 1956 — 2 delen —. Inventaris nr. 2579.

⁴⁾ We hebben getracht voor het „Cattenriet” langs etymologische weg een verklaring te vinden. Is ook hier weer het „pars pro toto” toegepast en heeft men het peergebied genoemd naar de plant die er overwegend veel voorkwam — ? —

Was het de kattendoorn die veelal groeit op moerasige veenbodem; was het de gagel die met „katjes” bloeit; was deze gagelplant, een der gruit-soorten gebruikt bij de bereiding van bier, groeiende die op de „gemeine” gronden, heide en vennen tussen Weert en de brabantse grens?

Of is „katten” een verbastering van catte, cate, kate, kote, kotte, kot in de betekenis van hut — waarvan weer keuter- kneuterboer is afgeleid — en zou hier bedoeld

zijn het gebied der Peelgronden dat bij de keuterboeren in „gemeine” eigendom was?

Catte kan bovendien de betekenis hebben van schutdak en van beweegbaar schutdak boven de catte = slingerwerktuig. Was dit riet bijzonder geschikt voor dekking van catten, ook in de betekenis van hutten?

⁵⁾ Fr. Aurelius Pompen, Jacob de Eerste Graaf van Horne in a.w. Public. deel XL (1904) p. 9-12.

⁶⁾ Pompen, a.w. Jacob de Eerste, in: Publ. XL (1904), p. 14.

⁷⁾ A. J. Mertens en J. Henkens, Schetsen uit de geschiedenis van het Land van Weert, 1956, p. 39.

⁸⁾ Pompen, a.w. p. 14.

⁹⁾ R.A.L. Archief van het Kapittel van St. Servaas, Apotheca Santi Servatii, VLS-W. p. 496-502. Vgl. Flament a.w. p. 226.

¹⁰⁾ Pompen, a.w. pag. 14 en 15.

¹¹⁾ Inv. nr. 58. Reg. nr. 1. Vgl. Flament, a.w. bijl. 1, p. 211.

¹²⁾ Flament, a.w. p. 145, noot 2.

¹³⁾ Inv. nr. 21, fol. 1. Reg. nr. 2. Vgl. Publ. 1892, p. 145 en 214. Het Cartularium of „Privilegieboek” (onder Inv. nr. 21) bevat een afschrift op perkament van het gegeven „Bankrecht”.

¹⁴⁾ Flament, a.w. p. 145.

¹⁵⁾ Inv. nr. 2602, Reg. nr. 3.

¹⁶⁾ Houben, a.w. Publ. Deel LXXXV, (1949) p. 300-301.

¹⁷⁾ Flament, a.w. p. 133.

¹⁸⁾ Inv. nr. 21, fol. 2, waar een afschrift op perkament is te vinden van dit privilege in het oude Cartularium. Vgl. Publ. 1892, p. 145 en 215.

¹⁹⁾ Mertens en Henkens, a.w. p. 52.

²⁰⁾ Inv. nr. 584.

²¹⁾ Mr. E. J. J. van der Heyden, Aanteekeningen bij de geschiedenis van het Oude Vaderlandsche Recht, (bewerkt door Mr. B. H. D. Hermesdorf), Nijmegen 1946. Derde druk p. 61-66.

²²⁾ Inv. nr. 26, Reg. nr. 7. Vgl. Publ. 1892, p. 146 en 216.

²³⁾ Inv. nr. 28, Reg. nr. 9. Vgl. Publ. 1892, p. 146 en 217.

²⁴⁾ Pompen, a.w. pag. 35.

²⁵⁾ Inv. nr. 21, Reg. nr. 10.

²⁶⁾ Inv. nr. 2614, Reg. nr. 13.

²⁷⁾ Flament, a.w. p. 146.

²⁸⁾ Idem, a.w. p. 146.

²⁹⁾ Inv. Reg. nrs. 20-22, 29, 31-41, 43-60, 68-78, 81-88, 91-96, 98-103, 105, 106, 108-110, 113-121 etc. Vgl. G. H. J. Houben: Weert en de Horner Heren tot 1500; pag. 307-309.

³⁰⁾ Inv. Reg. nrs. 19, 23-27, 31, 60, 67, 107 en 111.

³¹⁾ Inv. Reg. nrs. 11 en 12; Inv. nr. 497.

³²⁾ Inv. Reg. nr. 20; Inv. nr. 498.

³³⁾ Inv. Reg. nr. 22; Inv. nr. 500. Vgl. ook Reg. nr. 45; Inv. nr. 511.

³⁴⁾ Inv. Reg. nr. 75; Inv. nr. 496.

³⁵⁾ Flament, a.w. p. 196, noot 1.

³⁶⁾ Pompen, a.w. p. 152 v.v.

³⁷⁾ Houben, a.w. p. 309.

³⁸⁾ Inv. Reg. nr. 122; Inv. nr. 21, fol. 8. Vgl. Publ. 1892, p. 222.

³⁹⁾ Inv. Reg. nr. 124; Inv. nr. 2635. Vgl. Publ. 1892, p. 229.

Minder bekende facetten in de Bestuursgeschiedenis van Stad en Land van Weert.

(Weert pretendeert Rijksonmiddellbaarheid en onafhankelijkheid
van het Overkwartier van Gelre)

B. NA HET „LANDSHEERLIJKE TIJDPERK” (1568–1795).

*De macht der Landsheren
van Horn gaat verloren.*

IN onze vorige bijdrage (Maasgouw 1957, Afl. 6, pag. 161 v.v.) hebben wij het verband aangegeven tussen de Landen van Weert en van Horn gedurende de periode, welke wij het „Landsheerlijke Tijdperk” hebben menen te moeten noemen; wij hebben gewezen op het krachtige streven van de Graven van Horn tot centralisatie van hun gebieden, wij hebben aangetoond, dat zij een aanzienlijke macht vertegenwoordigden en medezeggenschap hadden in de strijd om de vorming der heerschappijen in de late middeleeuwen; wij hebben gezien dat de opgang van de heren tot Graven van Horn zijn hoogtepunt bereikte met de regering van Jacob de Eerste, rijksgraaf, en dat de stad Weert bij deze opgang mede omhoog werd getrokken tot haar grootste bloei.

Als Jacob de Eerste zich in de oorkonde van 3 Augustus 1461 ¹⁾, voorzover wij hebben kunnen nagaan, voor het eerst „Greve zo Huerne” noemt en „here zo Althena, zo Curtersheym, zo Montangys ind zo Kranendonk”, dan blijkt ons inziens uit het niet noemen van Weert, Nederweert en Wessem duidelijk, dat deze heerlijkheden door de landsheren in hun streven naar centralisatie hunner gebieden, gerekend worden onder het graafschap Horn te behoren.

In hetzelfde jaar 1461 echter vormen zich in Luik de benden der „knuppelslagers” ²⁾ tegen het gezag van de bisschop, en in de rampzalige strijd tussen 1460 en 1470, waarin Jacob de zijde koos van Lodewijk van Bourbon, bisschop van Luik, als graaf van Loon zijn leenheer, begint tegelijkertijd de neergang van het geslacht der Horns.

Van een streven naar centralisatie van gebied en naar consolidatie van macht waarvoor eertijds door ambitieuze ridders als Willem III, Gerard II, Willem VI was gestreden en welke verworvenheden door de jonge, roemruchte en invloedrijke Graaf Jacob waren versterkt is na 1461 geen sprake meer — integendeel — de verbroekeling van de gebieden, eens door hen beheerst, neemt een aanvang en zet zich voort tengevolge van allerlei omstandigheden.

Als Jacob I in 1472 strijdensmoe en gedesillusioneerd afstand doet van de regering, volgt zijn zoon Jacob II hem nog op in alle bovengenoemde bezittingen — met uitzondering van Montangys — dat aan een jongere broer, Frederik, ten deel valt.

Tien jaren later, in 1482 — het jaar dat Jacobs zoon, Jan van Horn, de pretendent voor de bisschopszetel van Luik, gevangen gehouden wordt te Maastricht, moet een ander gebiedsdeel, n.l. de Baronie van Kranendonk, verkocht worden aan Frederik van Egmond ³⁾. Het graafschap zelf moet verpand worden en in 1494 is Jacob II gedwongen het beleg te slaan voor zijn eigen stad Weert om haar terug te vorderen.

Zijn regering is geen geluk beschoren, zijn geslacht floreert niet meer, zijn zonen sterven kinderloos; Jan I zijn jongste zoon, kleinzoon van Jacob I, de eerste graaf van Horn, is de laatste telg uit de stam van de werkelijke landsheren van Horn.

Na de dood van Jan I van Horn in 1540 was Philips van Montmorency, zijn stiefzoon, opgevolgd in het aan Luik leenplichtige Graafschap Horn en voorts in het Land van Weert, in Altena en in Cortessem. Toen ook Philips bij zijn onthoofding in 1568 geen kinderen achterliet, verklaarde het leenhof van Curingen

het graafschap Horn „op den spinrok vervallen” en viel als zodanig terug aan de bisschop van Luik als graaf van Loon; ook Cortessem, eveneens een Loons leen, raakte los uit het bezit dat eens aan Jacob I had toebehoord. Altena, dat in 1568 niet geconfisceerd schijnt te zijn geweest, moest wegens schulden door de weduwe van Philips aan de Staten van Holland verkocht worden ⁴⁾.

Het Land van Weert kreeg na de onthoofding van Philips in 1568 een eigen geschiedenis. Bij zijn veroordeling volgde volgens de toenmalige rechtspleging wegens opstand tegen de soeverein automatisch de confiscatie van al zijn goederen en dus legde koning Philips II, als hertog van Gelre, op 14 Februari 1570, de hand op de heerlijke rechten en goederen van de veroordeelde in het Land van Weert. De Koning liet de stad bezetten door Spaanse troepen en stelde een Gouverneur aan, die het kasteel van Weert betrok en die namens hem en voor hem, de rechtstreekse Soeverein Philips II, de stad moesten behouden en verdedigen.

Wel kregen de erfgenamen weldra weer de beschikking over een groot deel van hun heerlijke rechten en zelfs werd de confiscatie bij het Bestand opgeheven, maar de voortdurende geschillen tussen de erfgenamen onderling over hun rechten en de langdurige processen over hun opvolging gevoerd, maakte hun positie tegenover de derde geïnteresseerde „het Hof van Gelre” te Roermond zó zwak, dat zij uiteindelijk de feitelijke directe macht verloren ⁵⁾, die in hoofdzaak beperkt bleef tot het z.g. „veranderen van de wet”, dat is het benoemen van de magistraat, welk recht sinds 1701 zelfs erfelijk in handen kwam van hun scholtissen uit de familie Costerius.

Ofschoon dus de erfgenamen van de in onze Nederlandse geschiedenis meest beoemde „Graaf van Hoorn”, Philips van Montmorency, in naam nog enige landsheerlijke macht uitoefenden, toch menen wij, dat tengevolge van het uiteenvallen van het gebied der eigenlijke graven van Horn, de gevolgen der confiscatie en de bovengenoemde aanspraken van het Hof van Gelre, voor Weert met het jaar 1568 een nieuwe periode is ingeluid, en dat het optreden van de eerste landsvrouw, de landsvreemde en protestantse weduwe van Philips, Walburgis van Nieuenaar, het einde heeft betekend van het feitelijke „Landsheerlijke Tijdperk”.

Was het Land van Weert Rijksonmiddelbaar.

Het zou ons te ver voeren, indien wij ons binnen het kort bestek dezer bijdrage te zeer zouden gaan verdiepen in deze zeer ingewikkelde materie, doch wij kunnen er niet aan ontkomen iets mede te delen uit de deductie door de Graaf de Beaumont ca. 1670 voorgelegd in een proces om zijn rechten op Weert te verdedigen, omdat wij hieruit veel kunnen leren omtrent de „natuur”, het wezen, de aard van de heerlijkheid Weert ⁶⁾.

Om het „onbetwistbaar recht” op Rijksonmiddelbaarheid en vrijheid voor zijn gebied te bewijzen sleept genoemde Graaf de Beaumont (één der vele pretendenten) o.a. de volgende argumenten aan:

„de opeenvolgende heren hebben altijd de beden en schattingen geheven, hetgeen, zo zegt hij, het mogelijk recht van elke andere soevereiniteit uitsluit;

zij hebben andere soevereine handelingen gesteld en hun onderdanen privilegiën en rechten gegeven inzake schattingen en accijnzen met de belofte geen „aides et tailles” te heffen dan de hoognodige en beloofd, dat de onderdanen o.a. in marktzaken slechts berecht zouden worden door eigen schepenen, zonder appel buiten het Land, hetgeen blijkt uit de oorkonden van 1360 en 1446 ⁷⁾;

zij hebben het regale recht om munt te slaan, hetgeen een ander onbetwistbaar recht is dat op onafhankelijkheid wijst; en de hertogen van Gelre, aan wie zij niets anders verschuldigd waren dan de eenvoudige verheffing hunner lenen, zouden hen indien het anders ware geweest, dit recht van muntslag zeker hebben betwist;

zij hebben, zonder dat de hertogen van Gelre hierbij intervenieerden, aan Weert rechten en privilegiën toegestaan en gegeven zoals o.a. het marktrecht en het privilege van het lakenambacht (hij spreekt nergens over stadsrecht);

zij hebben met Gelre geen andere verhouding dan die van een eenvoudig vazalschap in 1405 aangegaan over een vreemd leen, en Zijne Majesteit kan als hertog van Gelre aan deze feodaliteit over een vreemd leen geen recht ontleen op het grondgebied van de landsheren, en het is niet zó dat uit de feodale verheffing zou volgen, dat de vazal onderworpen is aan de rechtspraak van het land van de directe leenheer;

bij schrijven van keizer Maximiliaan II aan Philips van Montmorency d.d. 17 Juli 1564, zo gaat hij verder, zijn diens landen, als behorende tot de Westphaalse Kreits van het Rijk en niet tot de Bourgondische Kreits, onder keizerlijke bescherming genomen ⁸⁾, zodat Anna van Egmont, de vrouwe van Weert, tot de vergadering van deze „kreits” op 25 April 1570 is uitgenodigd” ⁹⁾;

Bovendien legt hij een attestatie over van de schepenen van Haelen, Heythuysen en Roggel over het gezamenlijk betalen van een subsidie hen door de Westphaalse Kreits opgelegd, waarvan de eene helft of „quote” is betaald door die van Horn en Wessem en de andere door die van Weert en Nederweert.

Hij betoogt verder, „dat appel in rechtszaken vanaf 1559 rechtstreeks geschiedde van Wessem op het keizerlijke Aken; dat de rechtbanken van het Rijk deze wijze van appel zeker niet zouden hebben toegestaan indien hiertoe geen rechtsgronden bestaan hadden en de Raad van Gelre dan ook nooit er aan gedacht heeft deze landen (van Weert) op het Hof van Gelre te doen appeleren vóór de ongenade van Philips van Montmorency ¹⁰⁾;

dat zelfs in het rapport van 10 Mei 1569 aan Alva duidelijk naar voren komt, dat het Land van Weert is „fond libre de l'Empire”, vallende onder de Westphaalse Kreits, bijdragende in de beden van de kreits via hun landsheren, doch zonder ooit de „maille” aan de hertog van Gelre betaald te hebben vóór het jaar 1594, terwijl men nu de inwoners van Weert wil verplichten vrijwillige bijdragen te leveren aan Zijne Majesteit in plaats van de beden die men vroeger betaalde aan de landsheer;

dat in 1609 de Staten van Gelre ook al getracht hebben Weert te betrekken in het betalen hunner beden, waarbij toen beslist is geworden, dat deze landen nooit tot het Overkwartier van Gelre hebben behoord en dat ook daarom de heren van Weert nooit zijn opgeroepen tot de vergadering der Staten van het Land van Gelre.”

Land van Weert Onafhankelijk van Gelre.

Doch niet alleen de heren van Weert, ook de besturen in het Land van Weert bleven zich altijd verzetten tegen de aanspraken van het Hof van Gelre te Roermond, zij bleven aan-

spraak maken op hun oude „vrijheden ende exemptiën” ook na de feitelijke incorporatie bij het Overkwartier. De Magistraten van Weert, Nederweert en Wessem gaan hiertoe zelfs een overeenkomst aan en stichten een „geheyme bourse”, ook wel genoemd de „boîte”, om hieruit de proceskosten te betalen ter verdediging van hun oude privilegiën ¹¹⁾.

Dat de spaanse landvoogden reeds kort na de confiscatie in 1568 en de bezetting der stad van spaanse zijde, dat ook de latere gouverneurs en gouvernantes der Spaanse Nederlanden in deze kwestie een soepele en milde houding ten opzichte van Weert hebben aangenomen, blijkt o.a. uit een ordonnantie van Philips II van 6 Febr. 1586, waarin hij beveelt: *om voorlopig wegens de gevaren verbonden aan het reizen in oorlogstijd niet meer op Wessem en verder op Aken te appeleren doch op het Hof te Roermond; om de commissarissen van het Hof, welke tegen de oude coutûmen in waren aangewezen om de Magistraat van Weert te benoemen, voortaan niet meer aan te stellen en om Weert en omliggende plaatsen ongestoord in het bezit te laten van hun oude privilegiën* ¹²⁾.

In latere geschillen en processen inzake de verdediging van hun vrijheden en omtrent de onrechtmatigheid van de hen opgelegde contributiën en oorlogsschattingen, zal Weert nog vaak gebruik maken van deze ordonnantie, betogende dat Parma, op 6 Juli 1586 liggende in het legerkamp voor Venlo, de handhaving hunner voorrechten bevestigd heeft en dat deze hierbij spreekt: van hun-niet-onderworpen-zijn aan Gelre „jusqu'à ce qu'autrement en soit ordonné” ¹³⁾.

Elders geven zij toe inderdaad „gedurende de troebelen” en de opstand tegen Spanje en wegens de „diagracie” van Philips, toen men in 1592 spaans garnizoen heeft willen leggen in Stad en Land van Weert, een z.g. „contributievolutair” te hebben opgebracht, doch slechts om hierdoor gevrijwaard te blijven van bezetting door spaanse troepen ¹⁴⁾.

Competentie-geschillen tussen de heren of hun scholtissen en de Magistraat enerzijds en het Hof van Gelre anderzijds blijven echter bestaan, getuige de vele rekwesten, ordonnanties, overeenkomsten en processtukken o.a. uit de jaren 1603, 1615, 1635 en 1655-1663 ¹⁵⁾. In de jaren 1663 en 1670 evenals in 1674 ondersteunt de schepenbank van de Koninklijke Stoel te Aken het streven van de landsheren en de

magistraat opnieuw, door te verklaren, dat Weert, Nederweert en Wessèl deel uitmaken van het Roomse Rijk en vaardigt keizer Leopold zelfs een ordonnantie uit waarbij aan de Magistraat verboden wordt zich te onderwerpen aan de bevelen van het Hof van Gelre te Roermond ¹⁶).

In 1690 en 1691 verklaren de regeerders van Weert, dat de „Geldersche costumen in het Quartier van Ruremonde” nooit in het Land van Weert zijn ontvangen of aangenomen en nog minder zijn nagekomen ¹⁷).

Nog in 1702 bij gelegenheid van het afleggen van de eed van trouw aan koning Philips V bij het naderen van de Spaanse Successie-oorlog protesteert de Magistraat van Weert aan het adres van het Hof van Gelre over het inlassen in de eedsformule van de woorden: „als lithmaeten van het Hertogdom Gelre” ¹⁸).

Geallieerde troepen van Staatsen en Britten onder Marlborough, voorvader van Winston Churchill, veroveren reeds in 1702 het gehele Overkwartier en van 1702–1714 krijgt het Staats garnizoen. Bij de Vrede van Utrecht krijgt Karel VI van Oostenrijk toegewezen uit het Overkwartier: de stad Roermond met het *Ambt van Weert* en de verspreide dorpen uit de overige ambten waaruit dit kwartier bestond ¹⁹).

Weert wordt van Spaans nu Oostenrijks gebied.

Het is in de periode van overheersing door de Staten Generaal van 1702–1714 dat de incorporatie van de Landen van Weert bij het Overkwartier van Gelre vastere vormen moet hebben aangenomen; wellicht heeft het besluit van de Staten Generaal, waarbij deze volmacht geven aan Van Welderen en andere Gedeputeerden tot de Zaken van het Overkwartier om met de gezant van de keizer in overleg te treden en „aan te tonen dat Weert, Nederweert en Wessèl niet afhankelijk zijn van het Roomse Rijk doch steeds als deel van het Overkwartier van Gelre tot de Spaanse Nederlanden hebben behoord”, hiertoe de definitieve stoot gegeven ²⁰).

Ofschoon de quaestie niet direct tot volledige bevrediging van beide partijen werd opgelost ²¹) heeft Weert zich onder het keizerlijke en Oostenrijkse bestuur blijkbaar bij de feitelijke toestand aangepast om niet te zeggen neer-

gelegd; het maakte voortaan deel uit van het Overkwartier „de jure” en „de facto” — maar dit gedeelte van het Overkwartier van Gelre was nu immers *zelf* ook deel geworden van het Roomse Rijk (en Oostenrijk) waartoe Weert beweerd had als Rijksonmiddellbare Vrijheerlijkheid altijd te hebben behoord!

Patriottentijd.

Nog één keer heeft Weert getracht zelfstandigheid te verwerven, n.l. gedurende de patriottentijd, toen Keizer Joseph II de katholieken van die Zuidelijke Nederlanden, welke onder Oostenrijk ressorteerden, tegen zich in het harnas joeg door zijn verregaande anti-clericale ideeën en decreten. Deze Oostenrijkse Nederlanders, die zich sindsdien Belgen gingen noemen, met de Staten van Brabant aan het hoofd, kwamen tegen de keizer in opstand en de z.g. „Brabantse Revolutie” breidde zich uit over het gehele gebied. Ook Weert sloot zich met enthousiasme aan; op 20 September 1789 verschenen de eerste patriottische troepen in de stad; de gebeurtenissen volgen elkaar zeer snel op.

Bij de gezamenlijke vergadering van de magistraten van Weert, Nederweert en Wessèl, die zich weer terugvonden in een gemeenschappelijk streven, werd op 27 December 1789 de inwoners bevolen de zwart-geel-rode cocarde van de Brabantse Revolutie te dragen ²²).

Tussen Kerstmis en Nieuwjaar 1789/90 trekken de overmoedige Weertenaren op naar Roermond en nemen de gehate vertegenwoordigers van het Oostenrijks bestuur gevangen; zij voeren de momboir Jhr. De Stuers, de kanselier Luytgens en (secretaris?) van der Renne naar Brussel.

Op 9 Januari 1790 nemen de Magistraten van Weert, Nederweert en Wessèl het besluit om zich voorlopig nog niet onafhankelijk van Gelre en soeverein te verklaren, doch om met toestemming van de landsheer bij de Staten van Brabant steun te zoeken vóór en aan te sturen op het oprichten van een Raad van appèl te Weert en daarbij een totale afscheiding van het Overkwartier te bewerken ²³).

De volgende dag echter, op 10 Januari 1790, proclameren zij, „Borgemeesters, Schepenen ende Geswoorenen van den Vrijen lande van Weert, Nederweert ende Wessèl, representerende het Volk ende gemeyntens van desen

Lande" zich onafhankelijk, verklaren de keizer van de troon vervallen en nemen zelf het bestuur in handen ²⁴⁾.

Op 22 Januari 1790 legt men een nieuw resolutie-boek aan, hetwelk op pag. 1 de nieuwe eeds-formule bevat waarbij het „Comité der Stadt en heerlijkheit Weert" zich zelf installeert om een nieuw tijdperk te beginnen ²⁵⁾.

Doch Weert zou zich weldra weer onderwerpen aan keizer Leopold, de opvolger van de in 1790 overleden Joseph II, die het vertrouwen van zijn „belgische" onderdanen wist te herwinnen. Op 16 December 1790 is het „Comité" opnieuw bijeen en „hebben de leden van de comité malcanderen wederzijts van den gedaenen Eide ten dien opzichte ontslagen, waarmede insgelijcks den comité comt te cesser" en op 18 December daaraanvolgende biedt Weert zijn onderwerping aan de Commissarissen van Zijne Majesteit aan.

Ondertussen was in 1789 in Frankrijk de Revolutie uitgebroken die geheel West Europa in beroering zou brengen. Onder de leuze, de burgers te zullen bevrijden van de gehate heersers en landsheren, vielen de Sansculotten de Oostenrijkse Nederlanden binnen en waren reeds op 8 December 1792 te Weert, dat voor Luiks gebied werd aangezien, omdat het op een oude kaart nog in het Land van Horn lag geëncloveerd. Op 10 December 1792 verzekert de Magistraat aan de Fransen haar „volle submitie en met aldervrindelijkste genegentheyt de troupen van de Franse Republique ontvangen te hebben ende sleutels van de stad aan de citoyen aide de camp (Champorin?) ter hand te hebben gesteld" ²⁶⁾.

Voor de laatste keer proberen de bestuurders van Weert een afscheiding van het Overkwartier van Gelre te bewerken, thans met de steun van de Commissarissen der Nationale Conventie zetelend te Roermond ²⁷⁾. De Fransen worden echter terug geslagen en op 3 tot 5 Maart 1793 trekken de vluchtende troepen opnieuw door de stad, thans westwaarts, om op 15 October 1794 onder aanvoering van Jourdan terug te keren en het „Ancien Régime" met zijn privilegiën voor goed weg te vagen.

Het veroverde gebied, dat voorlopig bestuurd werd door de Commissarissen van de Conventie, kwam als Arrondissemten Maastricht en Gelder onder de Administratie van Aken, totdat aan deze toestand een einde kwam door de franse Wet van 9 Vendémiaire An IV (1

October 1795), datum waarop de Zuidelijke Nederlanden en dus ook Weert werden ingelijfd bij de Franse Republiek ²⁸⁾.

Weert maakte sindsdien deel uit van het Departement van de Nedermaas en werd hoofdplaats van een kanton. De Municipaliteit van Wessem beklaagde zich bij het bekend worden van de kantonnale indeling over het feit, dat zij van Weert en Nederweert werd afgescheiden, waarmede zij „sedert de onthoofding in 1568 van Philips van Montmorency" steeds een ondeelbare eenheid had uitgemaakt ²⁹⁾. (Wordt vervolgd).

J. TH. H. DE WIN

1) J. Th. H. de Win: Inventaris van het Oud-Archief der gemeente Weert, 1296-1795; Dienst der Inspectie van de Gemeente- en Waterschapsarchieven in de Provincie Limburg, 1956 — 2 delen. Inv. nr. 428, Regest — nr. 14.

2) Fr. Aurelius Pompen: Jacob de Eerste Graaf van Horne, in Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg, deel XL (1904) p. 133.

3) Pompen; a.w. pag. 173-174.

4) Pompen; a.w. p. 174-177.

5) Vgl. Inventaris Weert; Praenotanda op pag. 401.

6) Inv. nr. 127: Le Seigneur comte de Beaumont pour faire voir son droit incontestable de la nature libre et impériale de ses terres de Weert, Nederweert et Wessem. Vgl. Jomez; Etat et nature des terres et pays de Weert.

7) Reg. nr. 2 en 9: Inv. nr. 21, fol. 1 en Inv. nr. 28.

8) Inv. nr. 101; Reg. nr. 143.

9) Inv. nr. 102; Reg. nr. 153.

10) Inv. nr. 114; Reg. nr. 154 en Inv. nrs. 115-120.

11) Vgl. Inv. nr. 120, 170-176.

12) Vgl. Inv. nr. 115-117.

13) Inv. nr. 584.

14) Inv. nr. 562-565. Vgl. ook de noot op pag. 97 v. d. Inventaris.

15) Inv. nr. 118-123.

16) Inv. nr. 123-129.

17) Inv. nr. 132.

18) Inv. nr. 132.

19) Dr. F. W. van Wijk, Schets eener geschiedenis van Limburg, pag. 53.

20) Inv. nr. 134.

21) Inv. nr. 135-139.

22) Inv. nr. 4.

23) Inv. nr. 140.

24) Inv. nr. 4.

25) Inv. nr. 5, pag. 1.

26) Inv. nr. 5.

27) Inv. nr. 142.

28) Hardenberg Mr. H. en Dr. Fr. Nuyens: Inventaris der Archieven van het Arrondissement Maastricht en van het Departement van de Nedermaas, Den Haag, 1946. Inv. nr. 295 f. 5 vs. — 8 (pag. XXVI van diens Inleiding).

29) Hardenberg; a.w. Inv. nr. 230 (Inl. p. XXIX, noot 61).

de maasgouw

TIJDSCHRIFT VOOR LIMBURGSE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Uitgegeven door Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap

★
Adres van de Administratie:

Provinciaal Museum, Bonnefanten,
Ezelmarkt, Maastricht

DEEL LXXIII 77e JAARGANG • 1958 AFLEVERING 2
--

★
Adres van de Secretaris der Redactie:

Rijksarchief in Limburg,
St. Pieterstraat 7, Maastricht

Minder bekende facetten in de Bestuursgeschiedenis van Stad en Land van Weert.

C. STRUCTUUR VAN STAD EN LAND VAN WEERT EN DE SAMENSTELLING VAN ZIJN BESTUUR.

In de twee vorige afleveringen van dit tijdschrift hebben wij een en ander medege-deeld over de aard, het wezen, de „natuur” van Weert of zoals de landsheren het uitdrukten, over de: „*Etat et nature des terres et pays de Weert*”. Wij hebben daarbij geconstateerd de duidelijk voelbare tendenz van enkele maatregelen door de heren genomen tot centralisatie van hun gebieden en wij zagen vooral de voortdurende wil tot samenwerking tussen de verschillende delen: Weert, Nederweert en Wessem.

Het is de bedoeling hierna enkele woorden te wijden aan de innerlijke „structuur” der samenstellende delen van „Stad en Heerlijkheid Weert” in engere zin, aan de aanvankelijke eenheid van Weert en Nederweert en de latere scheiding in twee dingbanken, aan de verbondenheid van de stad Weert met haar voorpoorten en haar gehuchten, de tijdelijke administratieve afscheiding dezer gehuchten, buitendorpen of „buiteniën” van de stad en de uiteindelijke hereniging of „Unie van stad en buitenie”.

Overweert en
Nederweert.

Wij moeten aannemen, dat met Werta, waarover voor het eerst gesproken wordt in

de hiervoren vermelde oorkonde van 1062, bedoeld is het gehele Land van Weert dat aanvankelijk een eenheid heeft uitgemaakt en waarbij de later gemaakte onderscheiding tussen „Oeverweert” en „Nederweert” zeker in aanvang beschouwd moet worden als een louter geographische aanduiding.

Als Dirk van Horn op 8 Maart 1360 ¹⁾ een oorkonde geeft over de rechtspraak in dit gebied, dan spreekt hij over de schepenbank van Weert die deze rechtspraak uitoefent over de inwoners van de dorpen van Weert „van den oversten eynde en den nedersten eynde”. Wij nemen aan, dat Nederweert reeds in 1360 een „kerspel” of kerkdorp kan zijn geweest maar zekerheid omtrent een eigen schepenbank op dat tijdstip lijkt ons niet vanzelfsprekend.

Eerst in de oorkonde van 25 November 1411 ²⁾ wordt, voor zover wij kunnen nagaan voor het éérst, duidelijk gesproken van de „schepenen tot Weert van oversten eynde” en in die van 20 Januari 1419 ³⁾ van de „gueden lueden van Weert, geseten bynnen beyden bencken ten oversten eynde ende ten nedersten eynde”.

Ondanks het bestaan van twee afzonderlijke dingbanken moeten wij toch tot de conclusie komen, dat er althans voorlopig tussen Over-

weert en Nederweert een sterke eenheid is blijven bestaan en wel op grond van het feit, dat op St. Petrusdag 1497 de gekorenen van Overweert en Nederweert vergaderen in de voorhof van het klooster der Observanten te Weert om gezamenlijk de gezworenen te kiezen van Weert en Nederweert ⁴⁾. Omstreeks 1500 is er overigens een merkbare aandrang tot splitsing en scheiding, want op 24 November 1504⁵⁾ delen de ingezetenen van het Graafschap Horn en die van het Land van Weert de renteschulden terwille van hun heren aangegaan en op 18 September 1515 heeft er een deling plaats van de gemeenschappelijke peelgronden tussen hetzelfde Horn en Weert ⁶⁾.

Op 2.. December 1525 vergunt Jacob III van Horn aan de ingezetenen van Nederweert hun accijnzen te gebruiken tot hun eigen voordeel en profijt en om de peelgronden te „vreeden en te ontvreeden” ⁷⁾. Dit jaar 1525 wordt in de latere akten en processen altijd genoemd als het jaar der „desunie” van Weert en Nederweert.

In een der dossiers inzake de in de 18de eeuw gevoerde processen ten aanzien van het geschil over de „separatie of unie” van stad en buitenie ⁸⁾ vinden wij een nadere verklaring hierover in een getuigenis tot staving van een rekwest aan het Hof van Gelre, waarin Weert naar voren brengt, dat graaf Jacob III van Horn in December 1525 „die van Nederweert halflijke daertoe gedwongen heeft dat sy der deylinge inne syn gegangen ende halden willen”.

Verhouding van Stad en Buitenie van Weert.

Geheel anders ligt echter de kwestie van de tijdelijke afscheiding en de latere hereniging van de stad en de „buitenie” van Weert, die slechts „administratief” gescheiden waren van 1583–1739. De argumenten tot de conclusie over deze wezenlijke en blijvende „juridische” verbondenheid van de stad met haar voorpoorten en haar gehuchten ontlenen wij aan de in deze voorhanden zijnde archiefstukken en dossiers over „Separatie en Unie” tussen 1720 en 1740 ontstaan en in hoofdzaak aan het reeds hiervoren genoemde dossier uit de 18de eeuw ⁸⁾ en ⁹⁾.

In de „solutien destructief” tegen de requesten door de buytenie in 1722 ingediend om volledige afscheiding van de stad Weert

te verkrijgen, — zoals ook Nederweert (twee eeuwen vroeger) in 1525 heeft mogen doen, — argumenteren die van de stad als volgt:

„dat de buytenie de „preuve van de oude unie der stad met de buytenie” niet kan tegenspreken; zowel geestelijk als wereldlijk staan zij onder één herder, één officier (de scholtis) en één wet ook na 1583;

de buitenie heeft zich altijd (zoals ze ook is) beschouwd als een en hetzelfde corpus met de stad en daarmede „gesamentlycke geunieert in schaeden en lasten”;

bij de afscheiding van Nederweert zijn de oude finantiële lasten gedeeld en kreeg Nederweert het recht zelf accijnzen te heffen; een dergelijke afscheiding is ten opzichte van de buitenie nooit verwezenlijkt; alléén de stad heeft, ook ná 1583, accijnzen geheven ook in de buitenie”.

In de „secrete contradictien” d.d. 13 November 1733 van stadswege tegen nieuwe verzoekschriften van de buitenie om afscheiding naar voren gebracht wordt gezegd: dat een absolute separatie niet kan worden toegestaan, omdat daardoor te niet zouden worden gedaan „de alderste essentieelste principia en grondregels” van de oude en nieuwe rechtspraak en dat daarmede zouden worden weggenomen de „totale fundamentele wetten van economique en politique regering” der stad Weert”.

De argumenten, die de buitenie ontleent aan het feit dat zij sinds 1584 een gesplitste finantiële administratie voert en dat zij hiertoe en sindsdien een eigen burgemeester heeft gehad, worden door de stad weerlegd met de bewering, dat zij deze burgemeester hebben bekomen „non habente potestatem” en dat „de separatie causuélyck is gesurvenieert tempore belli.... en naer alle apparentie per vim majorem”; dat men echter „geunieerd” is gebleven nopen de interne regie, en dat de scheiding alleen tot effect heeft gehad, dat ieder zijn eigen aandeel in de gemeenschappelijke lasten heeft betaald, in plaats van uit een gemeenschappelijke beurs.

Op het ontwerp-reglement tot hereniging en „redres” van de stad, opgemaakt door de Grote Raad te Mechelen, maakt de Magistraat van de stad ten aanzien van de oude toestand nog de volgende opmerkingen: „de burgemeester is vóór 1583 altijd een persoon geweest van de stad en nooit van de buitenie; deze heeft altijd de ontvangsten gehad en van de stad en van de buitenie; wel had ieder gehucht van de buitenie

een collecteur of ontvanger aangesteld, doch deze stelden de geïnde gelden in handen van de stadsburgemeester als „administrateur van de gemeyne casse”.

Bij het reglement door keizer Karel VI d.d. 29 Augustus 1740, op 23 October d.a.v. afgekondigd van het stadhuis, wordt de hereniging van Weert en de buitenie een „dura lex, sed lex” ¹⁰⁾.

D. SAMENSTELLING VAN HET BESTUUR..

Aan het hoofd van het bestuur stond in Weert de schout — hier gewoonlijk scholtis genoemd, — die door de landsheer werd aangesteld en namens hem stad en heerlijkheid bestuurde. Naast hem waren er gewoonlijk 7 schepenen, een secretaris en later ook een burgemeester. De hier genoemde functionarissen vormden samen de „Magistraat” het (dagelijks) bestuur, waartoe in bepaalde omstandigheden echter ook nog de Gouverneur van de stad (sinds 1568) gerekend schijnt te worden ¹¹⁾.

De schepenen hadden als voornaamste taak de rechtspraak, de „justitie”, terwijl de zaken van „policie en regie” naast de burgemeester in handen lagen van een raad van gezworenen, die „gekoren” namens de ingezetenen vooral invloed had op het fourneren der finantiën. Doorgaans werd deze Raad niet gerekend te behoren tot de Magistraat evenmin als de z.g. „billeteer-burgemeester”, de armendienaars en de kerkmeesters, die wél gezamenlijk met de magistraat werden benoemd of herbenoemd bij het z.g. „veranderen van de magistraat” of „het versetten van de wet”, hetgeen jaarlijks op Allerheiligen plaats vond.

Gedurende de „administratieve” scheiding van stad en buitenie was er bovendien nog „een bestuur” van de buitenie, dat gewoonlijk bestond uit (de scholtis) een burgemeester, 16 gekorenen en de „boekhouder”.

Wij beschikken over geen enkele oorkonde of ordonnantie, waarbij voor Weert wordt bepaald hoe het bestuur zal worden ingericht of hoe de leden van dit bestuursapparaat gekozen of benoemd zullen worden, noch over het aantal personen dat hierin zitting zal hebben, vóór het jaar 1740.

De oudste gegevens ontleen wij dan ook aan enkele charters en vooral aan de restanten

van een protocol over „landszaken” van het einde der 15de eeuw. ¹²⁾ Voor de periode van ca. 1600–1792 kunnen wij veel afleiden uit de z.g. „Denominatie-lijsten” ¹³⁾ en de protocollen en verklaringen omtrent afgelegde eden vanaf het jaar 1606 ¹⁴⁾ en ten slotte voor de tweede helft der 18de eeuw uit het reeds genoemde reglement inzake de Unie van stad en buitenie d.d. 29 Augustus 1740 ¹⁵⁾.

Wij hebben gemeend uit deze gegevens ten aanzien van de keuze en het aantal der schepenen, gezworenen, burgemeesters, armendienaars en kerkmeesters de volgende conclusies te mogen trekken:

Vóór 1600.

Er waren 7 *schepenen*. In oudere oorkonden van 1411, 1476 en 1483 b.v. ¹⁶⁾ worden telkens zeven schepenen met name genoemd; uit andere gegevens blijkt dat van deze schepenen althans zeker vóór 1583 er zes kwamen uit de stad en slechts één uit de buitenie; ook was er slechts één *burgemeester* n.l. die van de stad. In Nederweert waren 5 schepenen en 1 burgemeester.

Ten aanzien van de „gekorenen en gezworenen” kunnen wij het volgende mededelen ¹⁷⁾. Op St. Petrusdag 1497 (vermoedelijk Petrus ad Cathedram d.i. 22 Febr.) zijn in de voorhof van het klooster der Observanten de gekorenen van „Oeverweert en Neederweert” bijeen om de gezworenen te kiezen. Uit het relaas der bijeenkomst blijkt, dat negen „gekorenen oever den Speelhuys-grave” de twee „geswoeren” kiezen „ain dander zyde” en dat de 11 „gekoeren ain deze syde van den Speelhuys-grave” de twee „geswoeren” kiezen „over den Speelhuys-grave”; dat vervolgens telkens 2, 3 of meer gekorenen van elk der volgende gehuchten: Keent, Aldweert, Tongelroy, Boshuven, Hoshoven, Laer en Loecken”, in totaal 10 gezworenen kiezen; en dat ten slotte door 16 gekorenen van Nederweert 6 gezworenen worden gekozen voor Nederweert.

Op Dinsdag „na den Sondach Oculi mei, ultra februarij” vermoedelijk van hetzelfde jaar en dus een week later, hebben de genoemde gekorenen bij de heiligen gezworen om de Raad van burgemeesters, schepenen en gezworenen te helpen als dat nodig mocht zijn.

Op 16 Maart 1497 zijn opnieuw bijeen, en met name genoemd, de 7 schepenen van Weert en de burgemeester, 4 gezworenen „in de kerck-

hoff", 10 gezworenen „op die dorpe tot Overweert", 5 schepenen van Nederweert, de burgemeester van Nederweert en de 6 gezworenen van Nederweert.

Uit de vergelijking van het relaas van 22 Februari 1497 en dat van 16 Maart 1497 blijkt, dat buiten de 7 schepenen van Weert en de 5 schepenen van Nederweert, de 2 burgemeesters en de 6 gezworenen van Nederweert — er 10 gezworenen zijn voor de dorpen van Oeverweert (de buiteniën) en 4 gezworenen „in de kerckhoff" n.l. 2 van deze zijde en 2 van de andere zijde van de „Speelhuys-grave".

Met „in de kerckhoff", in tegenstelling gebracht met „dorpen" wordt duidelijk de stad bedoeld, terwijl met de „Speelhuys-grave" klaarblijkelijk niets anders bedoeld kan zijn dan de gracht om het kasteel (speelhuis = buitenverblijf) en om de stad. Met „dese syde" en met „dander syde" kan ons inziens niets anders bedoeld zijn dan de eigenlijke „stad" binnen de grachten en de „voorpoorten" welke buiten de grachten gelegen waren.

In tegenstelling met „kerkhof" of „stad" wordt ook wel eens de „kuype" of de „cuve" genoemd, waarmede zowel de voorpoorten als de buiteniën worden aangeduid ¹⁸⁾.

1600–1740

In deze periode was het bestuur als volgt samengesteld: *In de stad*: scholtis, burgemeester, billeteer-burgemeester, 6 schepenen, de secretaris (die tegelijkertijd ook schepen kan zijn), 6 gekorenen (gezworenen) der stad n.l. één voor elk der volgende straten: Langstraat, Molenstraat, Beekstraat, Hegstraat, Hoogstraat en Maasstraat (in 1735 Hoge Steenweg i.p.v. Hegstraat) en 4 gekorenen der *voorpoorten*: Maaspoort, Langpoort, Molenpoort en Beekpoort. *In de buitenie*: (scholtis), burgemeester, (geen billeteer-burgemeester), de „boeckhelder" doch niet altijd, 1 schepen en 16 gekorenen (elders gezworenen genoemd) 2 voor elk der volgende 8 gehuchten: Keent, Altweert, Boshoven, Hushoven, Laar, Leuken, Tungelroy en Swartbroeck.

1740–1795.

Het reglement van 29 Augustus 1740 bevat voor stad en buitenie gezamenlijk o.a. de volgende bepalingen:

„2 burgemeesters elk jaar opnieuw te kiezen uit de notabelste ingezetenen van de stad en buitenie en wel 1 „binnenburgemeester" en 1 „buitenburgemeester";

7 schepenen „pour administrer la justice" te kiezen door de landsheer of diens gevolmachtigde: 3 voor de stad, 3 voor de buitenie en 1 voor de voorpoorten;

8 gekorenen „pour la regie et police des causes communes", waarvan 4 voor de stad, 3 voor de buitenie en 1 voor de voorpoorten (verder jaarlijks afwisselend omgekeerd 3 voor de stad en 4 voor de buitenie);

4 armendienaars (of armenmeesters) „pour maitres de la table des pauvres", 2 voor de stad en 2 voor de buitenie;

2 kerkmeesters, waarvan 1 voor de stad en 1 voor de buitenie.

*Wijze van verkiezing;
omschrijving taak.*

De schepenen, aan wie, samen met de scholtis, de wetgeving en de rechtspraak waren voorbehouden, moesten jaarlijks opnieuw worden aangesteld. De zittende schepenen waren echter steeds herbenoembaar, van welke mogelijkheid vaak en zelfs meestal gebruik werd gemaakt.

De voordracht van de schepenen voor de stad werd opgemaakt door de zittende schepenen der stad, de kandidaat van de buitenie werd voorgedragen door de zittende buitenieschepenen. De benoeming geschiedde uiteindelijk door de landsheer of diens scholtis en doorgaans hield men zich aan de voordracht waartoe men echter niet gebonden was. Alvorens de „denominatie-lijst" werd ingezonden aan de heer of zijn scholtis, werd ze voorzien van een geschreven getuigenis van de pastoor van Weert omtrent hun getrouwheid aan het katholieke geloof. Als dit laatste wel eens verwaarloosd werd, vinden wij hiertegen geregeld protesten zoals b.v. in 1764.

De burgemeesters hadden als taak het administreren der geldzaken en andere bestuursbevoegdheden van algemene aard met uitzondering van rechterlijke zaken. Hun ambtsperiode duurde 1 jaar, waarna ze moesten aftreden. Ze konden later opnieuw benoemd worden doch het eerstvolgende jaar werd zijn assistent burgemeester. De keuze geschiedde ook hier weer door de heer uit een voordracht opgemaakt door de burgemeester van stad en

buitenien en de schepenen der stad, voor wat de stadsburgemeester betreft; door de 16 gekorenen der buitenien voor wat de buitenburgemeester aangaat. Voor de stad werden meestal 3 of 4 personen op de voordracht gezet, voor de buitenien meestal 8, nl. voor ieder gehucht één candidaat.

De *billeteer-burgemeester* (niet de rendant-burgemeester) is de assistent of adjunct-burgemeester „qui fait les billets de garnizon”. Na 1740 komt deze functie niet meer voor. Zo iemand als burgemeester werd benoemd werd hij het eerste jaar billeteer-burgemeester; eerst het jaar daarop werd hij burgemeester. Het was de billeteer-burgemeester welke bij de magistraats-verkiezing stemgerechtigd was; hij koos dus zelf mede zijn opvolger die eerst een jaar zijn adjunct zou zijn.

De gekorenen, ook wel „schatbeurders” of „gezworenen der regie en policye van de gemeyne saken” genoemd, hadden tot voornaamste taak het innen van de schatpenningen in hun district. Die van de stad: Langstraat, Molenstraat, Beekstraat, Hegstraat, Hoogstraat en Maasstraat werden voor 2 jaar gekozen, doch elk jaar werden er 3 „vernieuwd”, om beurten van de drie eerstgenoemde straten en van de drie andere straten. De keuze geschiedde door de scholtis en de schepenen der stad uit een voordracht opgemaakt door de burgemeester en de aftredende gekorenen.

De gekorenen van de voorpoorten werden jaarlijks „vernieuwd” door scholtis, burgemeester en schepenen der stad; die van de buitenien werden eveneens door scholtis, schepenen, burgemeesters van de stad en heerlijkheid Weert jaarlijks gekozen uit een dubbeltal opgemaakt door de gekorenen zelf.

Reeds uit de bijeenkomst der gekorenen in de voorhof van het Observanten-klooster in 1497 blijkt, dat men zich verplichtte om de vergaderingen van de „raad” bij te wonen; in latere reglementen en voorschriften komt men telkens terug op deze „opkomstplicht” van de „magistraat en andere regeerders, regenten of bestuurders”.

In de vergadering van de Magistraat op 18 December 1727 ¹⁹⁾ werd besloten, dat de burgemeester voortaan de namen van de „niet-gecompareerde regenten” in handen zou stellen van de scholtis „om werkstellig te maecken ende t’ executeren”. Op 18 September 1758 ²⁰⁾ stelt de Magistraat een „poene vast van eenen

goltgulde” tot last van Jan Mathys Haex, die niet ter vergadering is gekomen.

Bovendien had een tot een bepaald ambt uitverkoren burger de plicht om deze benoeming aan te nemen. In de rekening van het jaar 1583/84, het jaar van de „afscheiding” der buitenien van de stad, ²¹⁾ lezen wij „als burge-meister Machiel gekoren was en synen eydt niet doen en wolde, heeft der burgemeister mit den boden die hem bewaerde op die cleyn kamer verteert 2 gulden”. Deze ambtsplicht bestond ook in veel latere tijd nog; in een resolutie van 25 November 1747 ²²⁾ lezen wij, dat oud-burgemeester Godefridus Ververs het „geswoorenschap” niet wil aannemen en de eed niet wil „presteren”, doch dat men hem daartoe gedwongen heeft door het opleggen van boete.

Sinds 1701 ²³⁾ was het recht om de „magistraat te veranderen” in handen der scholtissen uit de familie Costerius. Bij afwezigheid van de scholtis werd in de „schepenbank” zijn plaats ingenomen door de voornaamste schepenen. Al de hiervoor genoemde functionarissen en vele andere zoals de werkmeesters van het wollen-ambacht, de gerichtsbode, de boswachter, de broekhoeder, de beekhoeder, de veldschut en de landsjager, ijkmeester, vroedvrouw, collector, cijnsmeester etc. moesten allen een ambts-eed afleggen in handen van de landsheer of de scholtis ²⁴⁾.

Schepenzegels en andere zegels.

Rest ons nog iets te zeggen over de in Weert gebruikte zegels. Het oudste ons bekende schepenzegel bevindt zich aan een charter van het jaar 1476 ²⁵⁾. Het is afgedrukt in groene was en vertoont een gothiek kasteel (of kerk) met drietorens; tegen de gevel een gothieke roos, waarin een schild beladen met de drie horens uit het wapen der graven van Horne. Het omschrift luidt: S. Scabinorum de Weert. Het heeft een doorsnede van 4 c.m. ²⁶⁾.

Te oordelen naar het karakter van het nog te Weert voorhanden zijnde stempel in koper neemt men aan, dat dit zegel sedert het einde der XIVde eeuw werd gebruikt. Bij een charter van het jaar 1485 ²⁷⁾ voorzien van het hierboven beschreven zegel wordt voor het eerst uitdrukkelijk vermeld, dat het aanhangend zegel het schependomszegel is.

Dit zegel is gebruikt tot 1548 ²⁸⁾). In het daarop volgende jaar n.l. op 3 October 1549 gebruikt men, zover wij kunnen nagaan voor het eerst, een nieuw schepenzegel, dat een schild met keper vertoont ²⁹⁾). Men heeft zich lang afgevraagd waaraan dit wapenstuk is ontleend³⁰⁾). Nu wij echter door vergelijking van de charters van 1548 en 1549 weten, dat dit zegel voor het eerst is gebruikt kort na de dood van Jan I, toen Anna van Egmont en Philips van Montmorency hem opvolgden, lijkt het voor de hand te liggen dat de keper ontleend is aan het wapen van het geslacht Egmont, dat de keper als voornaamste wapenstuk voert; het blijft echter slechts een veronderstelling.

In ieder geval de drie jachthorens van de graven van Horne verdwijnen uit het zegel van Weert, nadat dit geslacht uitgestorven zijnde, een nieuw geslacht zijn „stempel ging drukken” op het Land van Weert.

„*S. Secret opidi de Weert*” is de tekst op de band welke zich slingert om de keper van dit zegel, dat als secreet- of contra-zegel ook in de achttiende eeuw nog in zwang is en dat in 1736 o.a. door de schepenen van stad en heerlijkheid Weert als hunnen „ordinairen schependombszegele” wordt gebruikt ³¹⁾).

Het oudste zegel van de graven van Horne, heren van Weert, dat wij hebben kunnen ontdekken in deze archieven, hangt aan een charter van 1446 en is afgedrukt in rode was ³²⁾). Uit hetzelfde jaar 1446 dateert ook het zegel van het klooster Maria Wijngaard te Weert ³³⁾).

Aan een charter van 1 September 1603 ³⁴⁾), hangen naast het zegel der stad Weert aan weerszijden twee onderling verschillende zegels van het Wollenambacht in groene was; waarschijnlijk dat van de „gezworen werkmeesters” van dit ambacht en dat van de „zestien mannen” van dit ambacht. Het eerste is zo zwaar be-

schadigd, dat, zoals in zovele gevallen, helaas ook op dit punt geen absolute zekerheid is te geven.

Aan de plaatselijke historici van Weert de eer om aan de hand van het archief de vele gestelde vraagtekens te verklaren.

J. TH. H. DE WIN

¹⁾ J. Th. H. de Win; Inventaris van het Oud-archief der gemeente Weert, 1296–1795; Dienst der Inspectie voor de Gemeente- en Waterschapsarchieven in de Provincie Limburg, 1956 2 delen. Inv. nr. 21, fol 1; Reg. nr. 2.

²⁾ Inv. nr. 482; Reg. nr. 5.

³⁾ Inv. nr. 26; Reg. nr. 7.

⁴⁾ Reg. nr. 61–67, Inv. nr. 496.

⁵⁾ Reg. nr. 76; Inv. nr. 496.

⁶⁾ Reg. nr. 97; Inv. nr. 429.

⁷⁾ Reg. nr. 107; Inv. nr. 32.

⁸⁾ Inv. nr. 158.

⁹⁾ Inv. nrs. 156–162

¹⁰⁾ Inv. nr. 161.

¹¹⁾ Inv. nr. 2465, noot.

¹²⁾ Inv. nr. 496.

¹³⁾ Inv. nrs. 181–272.

¹⁴⁾ Inv. nrs. 282–291.

¹⁵⁾ Inv. nr. 161.

¹⁶⁾ Inv. nrs. 482, 3306 en 3307; Reg. nrs. 5, 16, 30.

¹⁷⁾ Inv. nr. 496.

¹⁸⁾ Inv. nr. 158.

¹⁹⁾ Inv. nr. 1.

²⁰⁾ Inv. nr. 1.

²¹⁾ Inv. nr. 642.

²²⁾ Inv. nr. 2.

²³⁾ Inv. nr. 315.

²⁴⁾ Inv. nr. 282 e.v.

²⁵⁾ Reg. nr. 16; Inv. nr. 3306.

²⁶⁾ Eversen en Meulleners a.w. Publ. 1899, p. 559.

²⁷⁾ Reg. nr. 34; Inv. nr. 1472.

²⁸⁾ Reg. nr. 129; Inv. nr. 2911.

²⁹⁾ Reg. nr. 131; Inv. nr. 2576.

³⁰⁾ Eversen a.w. p. 559.

³¹⁾ Eversen en Meulleners a.w. Publ. 1899, p. 559

³²⁾ Reg. nr. 9; Inv. nr. 28.

³³⁾ Reg. nr. 8; Inv. nr. 27.

³⁴⁾ Inv. nr. 1521, Reg. nr. 214.